

ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СУБ'ЄКТА ЧИ ОБ'ЄКТА ПРАВА

У статті розглянуто проблему кваліфікації підприємства як суб'єкта чи об'єкта права в контексті правового інституціонального підходу. Обґрунтовано суб'єктно-об'єктний характер відносин у правовому інституті підприємства.

Ключові слова: підприємство, суб'єкт права, об'єкт права, господарські відносини, правовий інституціоналізм.

У вітчизняному законодавстві затвердився двоєкий підхід до правової оцінки підприємства як суб'єкта чи об'єкта права, що є предметом дискусій і часто позначається дослідниками як одна з проблем непогодженості ГК і ЦК України. У ст. 191 ЦК України підприємство — це об'єкт цивільних прав. У ГК України підприємство виступає як суб'єкт права (див. статті 152, 167, 169, 708, 722 та ін.). Разом із тим, в окремих випадках ГК України розглядає підприємство як об'єкт прав. Об'єктом прав прямо визначається цілісний майновий комплекс підприємства, що визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу й інших угод (ст. 66). Крім того, ГК України оперує поняттям власника майна підприємства (статті 56, 57, 59, 65 та ін.), що також є підставою для розгляду підприємства (єдиного майнового комплексу) як об'єкта права. Як видно, на рівні законодавства проблема кваліфікації підприємства як об'єкта чи суб'єкта права знайшла своє вирішення через визнання підприємства одночасно і суб'єктом, і об'єктом права. Разом із тим, у теорії дискусійність порушеної проблеми зберігається, вона вважається невирішеною й у закордонній науці. Дана проблема розглядається в роботах багатьох авторів, разом з тим альтернативні позиції, що обстоюються, не зменшують дискусійності проблеми.

Метою даної статті є розгляд цієї проблеми в контексті правового інституціонального підходу* й наукове обґрунтування суб'єктно-об'єктного характеру відносин у правовому інституті підприємства.

Дослідження проблеми у контексті історичного розвитку

Об'єктивна оцінка наявного положення вимагає дослідження в контексті історичного розвитку, який можливо узагальнити на основі проведених іншими авторами досліджень. Зокрема фундаментальне історичне дослідження процесу становлення сучасного інституту підприємства провів Йоханнес Конрад (Гамбург) у своїй книзі «Підприємство в торговому праві: юри дико-історичне дослідження від прусського Загальноземельного права (1794) до Загальнонімецького торгового уложення (1861)» [1]. Предметне дослідження розвитку уявлень про підприємство в науці і законодавстві Німеччини, Італії, Франції, Англії і Росії провела К. Д. Овчинникова [2]. Питання правової оцінки категорії підприємства в історичній ретроспективі і на сучасному етапі досліджувалися також у роботах багатьох інших учених.

Еволюційний підхід до дослідження проблеми правосуб'єктності підприємства Яскраво виявляє невиправданість догматичної цивілістичної позиції. Як вважають цивілісти, класикам «було цілком очевидно, що підприємство — це не суб'єкт, а об'єкт права (див.: Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. — М. : АТ «Центр ЮрИнфоР», 2002. — С. 149). Однак... ніякі класики нам не указ. Ми не тільки все це відмели в радянський період, а продовжуємо те саме робити і зараз, говорячи про ринкову економіку і про гармонізацію нашого законодавства з європейським. Ну так це вже демагогія» [3]. Мабуть, навпаки, демагогією буде заперечувати еволюцію категорії підприємства в контексті історичного розвитку, знову ж не звертаючи уваги на класиків, які бачили задачу юриспруденції у відшуканні найбільш адекватних задачам економічного розвитку правових форм, «оскільки не життя існує для права, а право для життя» [4]. Та й висновок про одноставне визнання підприємства об'єктом права в дореволюційній літературі не відповідає дійсності.

У дореволюційний період через нормативні суперечності, як зауважував проф. А. І. Каминка [5], щодо підприємств ділова практика відрізнялася невизначеністю, а теоретичні погляди були спірними; у цілому ж із цих поглядів у науці склалися три основні течії. Прихильники першої схильні були визнати в підприємстві суб'єкта права. Це прагнення додати підприємству властивості

юридичної особи, яке виникло з ділового обороту у зв'язку з тим, що «життя підприємства начебто б не залежить від зміни особистості власника», сильніше всього розвинулося в німецькій науці, де знайшло підтримку низки відомих учених. До числа російських прихильників такого погляду прийнято відносити проф. П. П. Цитовича [6], який зауважував, що зі смертю хазяїна підприємства торгівля не припиняється, і торгові угоди продовжують відбуватися.

Представники ідей другої течії заперечували юридичний зміст за розрізненням приватного майна купця і його торгового підприємства. А. Х. Гольмстен, за словами А. І. Камінки, висловив думку, що торгове підприємство не юридичний, а економічний інститут [7].

Дослідники, що примикали до третьої течії, яка панувала серед комерціалістів, розглядали підприємство як цільове майно. Так, проф. Г. Ф. Шершеневич розумів під торговим підприємством сукупність особистих і майнових засобів, поєднаних для досягнення певної торгово-господарської мети за визначеним планом [8]. Він указував, що при відкритті торгового підприємства на його користь із приватного майна підприємця обов'язково виділяється капітал, який в наступному росте і змінюється за складом незалежно від іншого майна власника. Для приведення майна в дію підприємству необхідні підприємець і допоміжний персонал. Підприємство, організоване таким чином, являє собою самостійне мінове господарство, що економічно незалежне від того, хто його веде, і від інших підприємств, що веде та сама особа. Разом із тим, Г. Ф. Шершеневич розглядав підприємство як об'єкт права особливого роду, який характеризується відносною незмінністю, що відводить на другий план свого власника і, як правило, не асоціюється з ім'ям останнього. Він зауважував, що підприємство фактично оцінюється в обороті як самостійний суб'єкт, а тому за своїми характеристиками дуже близько стоїть до юридичної особи і вимагає визнання в праві своєї самостійності. Ґрунтуючись на таких судженнях, у підручнику торгового права вчений помістив положення про підприємство в розділі, присвяченому суб'єктам торгових угод.

Сам А. І. Камінка визначав торгове підприємство як усю сукупність відносин, утворених промислом особи, тобто «усе, що стосується ведення даного торгового промислу» [9].

Неоднозначним було і дореволюційне законодавство. Окремі норми наділяли підприємство рисами, властивими особам цивільного права, а іноді і прямо давали зрозуміти підприємство як юридичний суб'єкт. Так, згідно з п. 1 ст. 370 Статуту про прямі податки додатковий промисловий податок стягувався з акціонерних та інших підприємств, зобов'язаних публічною звітністю. Статут торговий (ст. 773) говорив про зобов'язання товарного складу і не дозволяв обтяжувати заставою приналежне йому нерухоме майно тощо [10]. Тому безапеляційні оцінки підприємства в дореволюційному законодавстві і літературі винятково як об'єкта права є дещо поспішними.

Еволюція категорії підприємства

Піонером у сфері законодавчого оформлення категорії підприємства в Європі була Франція. У середні віки підприємства являли собою майнові фонди, що були лише робочим інструментом їх хазяїна. Якщо власник умирав не маючи спадкоємців, то і *fonds de commerce* зникали разом з ним, оскільки не могли бути передані як єдине ціле іншим особам. Розвиток промисловості в Європі в XVII—XVIII ст. викликав перетворення категорії торгових фондів на комерційні фонди — *fonds de commerce*, що були відділені від особистості підприємця, виступили на передній план і придбали самостійну цінність, яку можна було передати третім особам. Ці обставини стали передумовами до розвитку законодавства про фонди як особливий об'єкт обороту.

На сучасному етапі поряд з поняттям «*fonds de commerce*» (комерційні фонди), французький законодавець використовує поняття «*entreprise*». Комерційними фондами часто позначають лише частину підприємства (*entreprise*) [11], тоді як підприємство є більш загальним поняттям [12]. У Французькому комерційному кодексі воно визначено як неодноразове професійне здійснення торгових угод, засноване на визначеній організації (порядку) (ст. L110-1). Незважаючи на те, що права й обов'язки, що здобуваються в ході експлуатації підприємства, «замикаються» на його власника — підприємця, законом визнаються особливі, відмінні від особистості підприємця, інтереси підприємства. Термін «*entreprise*» використовується французьким законодавцем у різних нормативних актах, зміст яких визначає поняття підприємства для даного конкретного закону [13]. Так, залежно від цілей закону *entreprise* може означати господарсько-організаційну єдність, об'єднання людей і речей в акціонерному товаристві чи сукупність матеріальних і нематеріальних

благ, об'єднаних єдиною господарською метою. Поняття *entreprise* у сенсі суб'єкта права використовується в антимонопольному і трудовому праві. У теорії дискутується питання, є *entreprise* об'єктом чи суб'єктом права. Єдності думок у цьому питанні у французькій доктрині немає [14]. У підсумку в теоретичних джерелах *entreprise* вважають рамковим поняттям, *notion cardre* [15], у рамках якого говорять як про права підприємства, так і про права на підприємство [16]. Оскільки переважна більшість розпоряджень ФКК адресована торгово-промисловим підприємствам, частина авторів вважають розумним поставити підприємство в главу кута торгового права [17].

Класичне німецьке торгове право і право про товариства розглядає комерсантів і товариства як основних суб'єктів правовідносин. В інших же законах, навпаки, на їхнє місце заступає поняття підприємства. Законодавство про залежні підприємства (концерни), а також антимонопольне законодавство (картельне право) використовують термін «підприємство» (*Unternehmen*). Саме воно є адресатом правових розпоряджень у галузі господарського права і, тим самим, виступає носієм цивільних прав і обов'язків. Як зазначає Т. Райзер, ці зміни відповідають матеріальному змісту законів, оскільки, наприклад, у сфері господарського права законодавця цікавлять, насамперед, підприємства як виробничі одиниці, незалежно від їх правової форми [18].

У той самий час судова практика визнає підприємство предметом зобов'язально-правових договорів і об'єктом захисту в деліктному праві.

Питання, від якого беруть початок розбіжності між юристами німецького торгового права: «що первинно — комерсант чи підприємство — у торговому праві Німеччини?»

Один з наукових підходів, заснований на структурі і тексті Торгового уложення, виражає професор Мюнхенського університету Клаус-Вільгельм Канаріс. Він ґрунтується на тому, що ключовою фігурою торгового права, його відправним пунктом є комерсант [19]. Юристи, що знаходяться на такій позиції, підкреслюють, що саме комерсант, а не підприємство, є суб'єктом права, може здійснювати права, приймати на себе зобов'язання, нести відповідальність. Саме на такому підході ґрунтується концепція Юліуса фон Гірке, на яку у своїх дослідженнях спираються багато юристів сучасності. У торговому праві, як вони вважають, певне місце повинне бути відведене лише питанням придбання підприємства і його переходу в спадщину, а також відповідальності набувача. А в цілому проблема підприємства в німецькому торговому праві, відповідно до цієї позиції, є зайвою, неважливою чи, як стверджують німецькі юристи, «іррелевантною».

Думку про відносну іррелевантність поняття підприємства розділяє більшість німецьких юристів торгового права, як найбільш близьку до тексту законодавства. Поняття комерсанта (*Kaufmann*) у ГТУ, прийнятому на рубежі XIX—XX століть, як і раніше орієнтоване на комерсанта, але не на торгівлю як таку. Разом із тим, визначення комерсанта і торгових угод у ГТУ містять передумови для формування поняття підприємства. Відштовхуючись від цього, останнім часом набирає ваги інший підхід до ролі підприємства в торговому праві Німеччини, що характеризується юристами «традиційної» думки як *Sondermeinung* [20] і виразником якого є професор Боннського університету Карстен Шмідт, що спирається, у свою чергу, на дослідження П. Райша, одного з основоположників т. зв. права підприємств (*Unternehmensrecht*), яке протистоїть традиційному торговому праву. На думку Шмідта, центральне значення в торговому праві має саме підприємство. «Незважаючи на те, що торгове право до XX століття включно на передній план ставило «комерсанта», а не «торгову справу», за ним завжди стояла центральна фігура підприємства» [21]. На відміну від прихильників «традиційної» думки, прихильники даного підходу велику увагу зосереджують на дослідженні підприємства як інституту торгового права. Ними ставиться питання про документування наявності декількох підприємств у одного комерсанта в зовнішніх відносинах і чітке відмежування одного підприємства від іншого. Фірму вони розглядають головним чином як ім'я підприємства. І в переході боргів до набувача, відповідно даному підходу, першорядне значення має перехід підприємства [22].

Тенденція розвитку категорії підприємства від об'єкта до суб'єкта права одержує відображення в теоріях персоніфікації підприємства. Періодично перебуваючи в забутті, ці теорії, проте, дотепер знаходять підтримку у сучасних авторів. Вже в 1827 р. суддя Верховного суду землі Гессен Хассенпфлюг зробив висновок, що торговий заклад, який існує під певною фірмою, у силу

своєї значимості і популярності має розглядатися як самостійний суб'єкт права. Е. Беккер не визнавав підприємство суб'єктом права, але вважав, що варто розділяти особисте майно підприємця і майно підприємства як цільове: «...як комплекс окремих благ, об'єднаних не стільки приналежністю одному хазяїну, скільки єдиною метою, якій вони служать» [23]. Таке майно має власні активи і пасиви і протистоїть, насамперед, третім особам, і лише потім — своїм власникам.

В. Ендеманн, розвиваючи теорію Беккера, дійшов висновку, що підприємство, як цільове майно, являє собою юридичну особу [24]. Не власник, а саме підприємство передбачалося учасником обороту, суб'єктом, який деякою мірою персоніфікується (індивідуалізується) за допомогою фірми.

Від об'єкта до суб'єкта права

Прагнення юриспруденції до відокремлення торгової справи аж до визнання підприємства суб'єктом прав сприяло формуванню однакової нормативної бази про підприємства [25].

На відміну від закордонного законодавства, у вітчизняному законодавстві сформувалася традиція визнавати підприємство суб'єктом права, що була твердо закладена в 20-ті роки минулого століття. Переключення в правовій оцінці підприємства з майнового аспекту на діяльнісний, що припускає участь у ньому не тільки майнового, а й людського елемента, додало поняттю підприємства необхідної динаміки і сприяло переростанню категорії «підприємство — об'єкт права» у категорію «підприємство — об'єкт і суб'єкт права». Як справедливо зазначив Т. Петков, радянська юридична наука збагатилася теорією господарського права, що обґрунтувала правосуб'єктність підприємств і їхніх підрозділів, які діють на господарському і внутрішньогосподарському розрахунку» [26]. Як видно, революційні події в історії нашої країни, що викликали необхідність пристосування до умов крайньої централізації, сприяли якнайшвидшому, у порівнянні з закордонними країнами, відокремленню підприємства від свого засновника і становленню категорії підприємства як суб'єкта права. Крім країн колишнього соцтабору, підприємство визнане суб'єктом права також у низці країн Латинської Америки (Панамі, Коста-Ріці й ін.) [27; 28; 29].

У той самий час західне законодавство просувалося до того ж результату — законодавчого визнання правосуб'єктності підприємств — еволюційним шляхом, у міру поступово назріваючих потреб подальшого юридичного відокремлення підприємства від приватного підприємця. За узагальненнями К. Д. Овчинникової, закріплення свободи господарської діяльності і пов'язаний з цим активний розвиток торгової та іншої економічної діяльності уможливили існування справи підприємця незалежно від його особистості, що, у свою чергу, обумовило можливість залучення підприємств як особливих об'єктів права у торговий оборот, хоча ще довгий час у доктрині юриспруденції і на практиці підприємство часто ідентифікувалося з його власником. У результаті подальшого розвитку промисловості і появи гігантських підприємств, власники яких часто знаходилися в тіні і могли неодноразово змінюватися, торгова справа настільки сильно відокремилася і «затмарилася» своїх власників, що про підприємство стали говорити як про ключову фігуру сучасних економічних відносин, і часто саме воно стає адресатом правових приписів [30].

Процес пізнання категорії підприємства просувався в напрямі одержання знання про нього як про об'єкт права до знання про нього також як про суб'єкта права, від статичного уявлення про підприємство до уявлення про нього як динамічну категорію, що відповідає загальній спрямованості розвитку сучасної цивілізації як динамічної функції суспільних відносин.

На думку Йоханнеса Конраді (Гамбург), вже в Пруському загальземельному праві (Preußisches Allgemeines Landrecht) 1794 р. підприємство позначалося терміном «Handlung» і розумілося як діяльність, майно, охоплені організацією і господарською одиницею. На його думку, деякі його положення дозволяють дійти висновку, що вже тоді саме Handlung розглядалося як суб'єкт договірних відносин і суб'єкт права взагалі, тобто носій прав і обов'язків [31]. Однак перевага західного ухилу в правосвідомості з характерним йому індивідуалістичним підходом (його дотепер дотримуються цивілісти) перешкодило повсюдному становленню уявлення про підприємство як суб'єкт права на зорі капіталізму і розтягло цей процес на століття. У цілому ж розвиток юридичних уявлень про категорію підприємства, незалежно від того, здійснюється воно в більш швидкому чи повільному темпі, відповідає загальному контексту цивілізаційного розвитку.

У західних країнах відбувається поступове зближення уявлень про підприємство як об'єкт права з уявленнями про підприємство як суб'єкт права. Цей процес зближення особливо яскраво прослідковується в розвитку відповідних теоретичних поглядів у Німеччині. Первісно підприємство розглядалося «атомістично» — як сукупність окремих видів майна (сума окремих речей і прав, що входять до його складу), через що передбачалося, що єдина угода розбивається на окремі частини [32]. Пізніше до складу майна були віднесені і пасиви [33]. Поряд з цим з'явилися теорії, що розглядають підприємство винятково як діяльність (Геллер, Піско). Л. Геллер під відчуженням підприємства запропонував розуміти передачу постійних специфічних факторів зі сфери влади одного суб'єкта в розпорядження іншого [34].

Практика показувала, що, як правило, ціна успішних працюючих підприємств набагато більше, ніж сума вартостей їх складових частин. Теорії підприємства як об'єкта права відреагували на це включенням у ціну майна т. зв. шансів (клієнти). У їх рамках склалося наступне визначення підприємства: це «сукупність усього того, що відноситься (належить) до конкретної торгової справи (промислу)». Як зазначає Л. Еннексерус, у змісті цивільного права підприємство — це сума речей, прав чи фактичних відносин (можливості, добра воля), що за посередництвом суб'єкта права (підприємця) пов'язані в організаційну єдність. Тут уже йдеться не про об'єкт якого-небудь права, а про сукупність прав. При цьому поняття підприємства виходить за рамки поняття відокремленого майна, тому що до підприємства належать також і можливості (клієнтура, репутація, секрети підприємства, ринок збуту, доцільна організація, реклама тощо); вони саме і становлять сутність, а часто і цінність підприємства [35].

Перехід до уявлення про майно підприємства як сукупність прав обумовив перехід до обороту підприємств на основі купівлі-продажу прав. У даний час оборот підприємств у Німеччині здійснюється як у традиційній формі здійснення угод з майновим комплексом, так і шляхом придбання акцій/прав участі. При цьому суди Німеччини, з метою захисту інтересів покупця, за певних умов стали поширювати напрацьовані правила про купівлю-продаж підприємств як об'єктів на придбання акцій/прав участі — право розірвання договору у випадку значних недоліків переданого підприємства (якщо вони «порушують господарські основи підприємства», «істотно впливають на прибутковість підприємства», «підприємство як єдине ціле стає непридатним»); обов'язок введення в сферу діяльності, як то надання інформації, що складає комерційну таємницю, даних про джерела збуту, постачальників, механізми організації торгової справи, досвід роботи, передача відповідних документів, наприклад, організаційних планів, програм обробки даних, карт клієнтів; заборона конкурентних дій стосовно покупця тощо (ці питання у нашому законодавстві не виправдано упускаються).

В Англії також оборот підприємств здійснюється в основному у формі купівлі-продажу акцій/прав участі в юридичній особі [36].

Доречно відзначити своєрідний синтез розуміння підприємства як діяльності і необхідного для її здійснення матеріального компонента уже відбувся в законодавстві Італії. Згідно зі ст. 2555 ЦК Італії підприємство як об'єкт прав (azienda) являє собою майновий комплекс, використовуваний підприємцем для здійснення підприємницької діяльності (impresa).

Висновки

На основі вищевикладеного можуть бути сформувані такі висновки.

Об'єктивною є тенденція розвитку категорії підприємства в напрямі від об'єкта до суб'єкта права, дослідження якої дозволяє виділити кілька етапів у правовому розвитку категорії підприємства: середні віки — підприємство розглядається як особисте майно індивідуального чи колективного комерсанта;

XVIII— XIX ст. — перший етап відокремлення підприємства від власника (комерсанта), підприємство розглядається як відокремлене майно — об'єкт права власності комерсанта, основне теоретичне забезпечення становить теорія персоніфікованого майна;

Перша половина XX ст. — другий етап відокремлення підприємства від власника, зокрема в умовах СРСР — від держави, відбувається розвиток поняття підприємства за рахунок включення в нього, крім відокремленого майна, також людського елемента (працівників і управляючого),

підприємство визнається суб'єктом права, основне теоретичне забезпечення становить теорія колективу;

Друга половина ХХ ст. — третій етап відокремлення підприємства від власника, відбувається подальше розширення господарської самостійності підприємств аж до визнання за ними невід'ємних прав юридичної особи (від підприємства—виробничої одиниці до підприємства—юридичної особи);

Початок ХХІ ст. і перспективний період — перехід до відкритого переліку людських елементів, що включаються поряд із відособленим майном у поняття підприємства—юридичної особи, у рамках кваліфікації підприємства як приватно-публічного правового інституту. На основі правової інституціональної теорії стає можливою постановка питання про перетворення сформованої категорії постійного колективу підприємства на динамічну категорію приватно-публічного колективу. На цій основі, нарешті, може бути реалізоване економіко-філософське розуміння підприємства як відкритої динамічної системи, про становлення якої піклуються і вітчизняні, і закордонні фахівці.

З цих позицій підприємство є одночасно і суб'єктом, і об'єктом права:

Об'єктом з погляду права учасників господарських відносин на той чи інший ресурс, задіяний у підприємстві (корпоративних прав засновників і/або учасників, прав трудового колективу на участь в управлінні, права контрагентів за договорами на визначене договорами поводження підприємства, права держорганів на оподаткування тощо);

Суб'єктом з того погляду, що підприємство як система, яка являє собою цілісну сукупність техніко-економічного (майнового) і соціально-економічного (людського) капіталу, виступає у внутрішніх і зовнішніх відносинах як самостійний суб'єкт права, що володіє організаційною цілісністю і єдністю.

У рамках правової інституціональної теорії підприємства відповідь на питання «що первинно — комерсант (підприємець) чи підприємство» є дwoякою — у внутрішніх відносинах первинним є комерсант, у зовнішніх — підприємство.

Розрізнення внутрішніх і зовнішніх відносин власності на підприємстві у поєднанні з системним підходом до нього дає підстави стверджувати про співіснування категорій внутрішньогосподарського права власності і права власності підприємства у зовнішніх відносинах. Саме речовим характером відносин засновника з підприємством пояснюється характер корпоративних прав — право на дивіденди, на участь в управлінні, ліквідаційну вартість, інформацію тощо. Таких прав не мають інші учасники господарських відносин з підприємством.

Слід зазначити, що правова інституціональна теорія заснована на нормах чинного законодавства — див. статті 65 і 135 ГК України, з яких випливає, що в зовнішніх відносинах підприємство виступає як суб'єкт права власності, а у внутрішніх — як об'єкт права власності засновника. При цьому не можна змішувати поняття засновника й учасників підприємства, засновником є одноособовий засновник чи колектив учасників заснування. Учасники мають зобов'язальні права стосовно даного колективу в особі підприємства, а колектив у цілому є суб'єктом речового права на майно підприємства у внутрішніх відносинах.

Як видно, ужите в ГК України словосполучення «власник підприємства» — зовсім не нісенітниця, як це розуміють окремі автори. Питання тільки в необхідності подальшої теоретичної розробки проблем стикування економічних і правових уявлень про підприємство, що є безумовною необхідністю з погляду господарників і мало цікавить цивілістів.

Варто також враховувати, що право власності є основним правом, але не єдиним. Наявність у підприємства інших прав і обов'язків у будь-якому випадку вимагає його кваліфікації також як суб'єкта права. При цьому підприємство виступає як суб'єкт права не тільки в зовнішніх, а й у внутрішніх відносинах.

Проведене дослідження показує невинуватість цивілістичних нападок на категорію підприємства як суб'єкта права у вітчизняній науці і законодавстві і свідчить на користь правової інституціональної теорії, у рамках якої підприємство розглядається як правовий інститут, що поєднує у собі характеристики об'єкта і суб'єкта права.

Дослідження проблем господарської правосуб'єктності підприємств, а також інших проблем господарського права з позицій правового інституційного підходу є перспективним напрямом подальших досліджень.

ПРИМІТКИ

1. Conradi J. Das Unternehmen im Handelsrecht: elne rechtshistorische Untersuchung vom preussischen Allgemeinen Landrecht (1794) bis zum Allgemeinen Deutschen Handelsgesetzbuch (1861) / J. Conradi. — Heidelberg, 1993. — S. 30.
2. Овчинникова К. Д. Предприятие как объект гражданских прав в Германии, Италии, Франции, Англии и России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. Д. Овчинникова. — М. : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2005. — 211 с.
3. Спасибо-Фатеева И. Частные предприятия — ошибка ХК? / И. Спасибо-Фатеева, Я. Шевченко // Юридическая практика. — 2007. — 20 февр. (№ 8 (478)).
4. Розенберг В. Торговое имя, фирма и торгово-промышленное предприятие / В. Розенберг // Вестник финансов, промышленности и торговли. — 1913. — № 19. — С. 23.
5. Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. — М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. — С. 105.
6. Цитович П. Учебник торгового права / П. Цитович. — К.—СПб., 1891. — С. 59.
7. Каминка А. И. Зазнач. праця. — С. 111.
8. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.) / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Спарк, 1994. — С. 70.
9. Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. — СПб., 1911. — С. 104.
10. Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Е. Романов. — М. : Российский гос. торг.-экон. ун-т, 2003. — С. 13—24.
11. Reinhard Y. Droit commercial / Y. Reinhard. — Litec, 1998. — P. 285.
12. Jauffret Alfred. Droit commercial / Alfred Jauffret, Jacques Mestre. — Paris, 1989. — P. 86.
13. Ripert Georges. Traite de droit commercial / Georges Ripert, Rene Roblot. — Paris, 1989. — Т. 1. — P. 245.
14. Houin Roger. Droit commercial: actes de commerce et commercants : activite commerciale et concurrence / Roger Houin, Michel Pedamon. — Paris, 1980. — P. 36.
15. Jauffret Alfred. Зазнач. праця. — P. 86.
16. Houin Roger. Зазнач. праця. — P. 178.
17. Там само. — P. 430.
18. Raiser T. Das Unternehmen als Organisation: Kritik und Erneuerung der juristischen Unternehmenslehre / T. Raiser. — Berlin, 1969. — P. 35.
19. Canaris C.-W. Handelsrecht / C.-W. Canaris. — Munchen, 2000. — S. 6.
20. Там само. — S. 121.
21. Conradi J. Зазнач. праця. — S. 30.
22. Дятленко Н. М. Торговельне уложення ФРН — кодекс підприємств // Економіко-правові дослідження в ХХІ столітті: історія, сучасний стан і перспективи удосконалення господарського законодавства : матер. Першої міжнарод. інтернет-конф. (Донецьк, 16—18 февр. 2009 г.) / НАН України. Ін-т екон.-прав. досліджень. — Донецьк : Вебер, 2009. — С. 269—275.
23. Bekker E. I. Zweckvermogen, insbesondere Peculium, Handelsvermogen und Actiengesellschaften / E. I. Bekker // Zeitschrift fur das Gesamte Handelsrecht und Konkursrecht. — Bd. 4 (1861). — S. 499.
24. Endemann Wilhelm. Das deutsche Handelsrecht / W. Endemann. — Heidelberg, 1876. — S. 54—73.
25. Schmidt Karsten. Handelsrecht / K. Schmidt. — Koln—Berlin—Bonn—Munchen, 1999. — S. 78.
26. Петков Т. Бригадный хозрасчет: правовые вопросы / Т. Петков. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 192.

27. Гарагонич О. В. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій Республіці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. В. Гарагонич ; МОН України ; Ужгород. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — С. 65—88.
28. Зайцева В. В. Юридическое лицо гражданского права капиталистических государств : дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Зайцева. — М., 1952. — С. 29—35.
29. Кулагин М. И. Избранные труды (в серии «Классика российской цивилистики») / М. И. Кулагин. — М. : Статут, 1997. — С. 29—35.
30. Овчинникова К. Д. Зазнач. праця. — С. 7, 21—22.
31. Дятленко Н. М. Зазнач. праця. — С. 269—275.
32. Isay. Das Recht am Unternehmen / Isay. — Berlin, 1910. — S. 37.
33. Reiche Helmut. Das Recht am Unternehmen / Helmut Reiche. — Greifswald, 1920. — S. 30.
34. Geller Leo. Das Recht der wirtschaftlichen Konkurrenz. Im osterreichischen Zentralbl. ftr die juristische Praxis / Leo Geller. — Bd. 7. 1889. — S. 133, 137.
35. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права / Л. Эннекцерус. — М. : Иностр. лит., 1950. — Т. 1., П-Т. 2. — С. 67.
36. Овчинникова К. Д. Зазнач. праця. — С. 7.

Грудницькая Светлана. Проблема квалификации предприятия как субъекта или объекта права.

В статье рассмотрена проблема квалификации предприятия как субъекта или объекта права в контексте правового институционального подхода. Обоснован субъектно-объектный характер отношений в правовом институте предприятия.

Ключевые слова: предприятие, субъект права, объект права, хозяйственные отношения, правовой институционализм.

Hrudnytska Svitlana. The problem of qualification of the enterprise as subject or object of the right. The problem of qualification of the enterprise as subject or object of the right in a context legal institute of the approach is considered in clause. The subject object character of the relations in legal institute of the enterprise is proved.

Key words: the enterprise, subject of the right, object of the right, economic relations, legal

**Світлана Грудницька,
Кандидат юридичних наук, професор, завідувач сектору відділу проблем модернізації
господарського законодавства
Інституту економіко-правових досліджень НАН України**